

Lavoslav GLESINGER

DUBROVAČKI LIJEČNIK AMATUS LUSITANUS

UVOD

IME velikoga liječnika Amatusa Lusitanusa u nas je dobro poznato. Otkako je, prije sedam decenija, Milan Rešetar objavio svoju studiju o njemu,¹ počeli su se naši historičari zanimati za toga liječnika koji je nekoliko godina svoga života proveo u Dubrovniku. Rešetarova je zasluga da je svratio pažnju na jednu od najzaslužnijih ličnosti iz kulturne historije Dubrovnika, o kojoj se u nas dotad veoma malo znalo, iako Amatusa spominju već i neki stariji historičari Dubrovnika, kao npr. F. M. Appendini.² O Amatusovu boravku u Dubrovniku pisao je kasnije i Đuro Korbler u svojoj studiji o Didaku Piru³ i u kratkom članku u Stanojevićevoj *Narodnoj enciklopediji*.⁴

Nov interes za Amatusov boravak i rad u Dubrovniku nastao je 30-tih godina, kada je Lavoslav Šik objavio svoj rad o jevrejskim liječnicima u Jugoslaviji,⁵ u kojemu je Amatusu posvetio posebno poglavlje. Konačno je 1937. god. zaslužni historičar Dubrovnika Jorjo Tadić objavio svoje kapitalno djelo o Jevrejima u Dubrovniku,⁶ u kojemu posvećuje osobitu pažnju Amatusu Lusitanusu i njegovu boravku u Dubrovniku, služeći se po prvi put autentičnim podacima iz Dubrovačkog arhiva.

Međutim, svi dosad spomenuti istraživači bili su neliječnici, pa nisu mogli stručno ocijeniti Amatusov liječnički rad i njegove velike zasluge za unapređenje zdravstva u Dubrovniku. U stranoj literaturi o Amatusu spomenut je doduše i s liječničke strane, manje ili više opširno, i njegov rad u Dubrovniku,⁷ ali u našoj domaćoj literaturi objavljen je prvi stručni prikaz Amatusova rada u Dubrov-

¹ M. Rešetar, *Amat Lusitanus, dubrovački lekar XVI veka*, Brankovo kolo, VI (1900), str. 1237, 1264 i 1301.
² F. M. Appendini, *Notizie storico-critiche sulle Antichità, Storia e Letteratura de Ragusa*, II, Ragusa 1803, str. 324.

³ Đ. Korbler, *Život i rad humaniste Didaka Pira Portugalca, nepose u Dubrovniku*, Rad JAZU, knj. 216, Zagreb 1917, str. 1—169.

⁴ *Narodna enciklopedija*, II, Zagreb 1926, str. 701.

⁵ L. Šik, *Jevrejski liječnici u Jugoslaviji*, Liječnički vjesnik, LIII (1931), 432—446, i prošireni njemački prijevod *Jüdische Aerzte in Jugoslawien*, Osijek 1931.

⁶ J. Tadić, *Jevreji u Dubrovniku do polovine XVII vijeka*, Sarajevo 1937.

⁷ Upor. među ostalim M. Salomon, *Amatus Lusitanus und seine Zeit*, Berlin 1901, a osobito H. Friedenwald, *Amatus Lusitanus*, Bulletin of the Institute of the History of Medicine of the Johns Hopkins University, V (1937), 603—653. Taj rad je odštampan i u autorovoj knjizi *The Jews and Medicine*, Baltimore 1944, str. 332—380.

niku tek 1939. god.⁸ U tom opsežnom prikazu historije medicine u Dubrovniku posvećen je Amatusu prostor od 35 stranica, kudikamo više nego ijednomu drugom dubrovačkom liječniku, ali na tom prostoru obrađena je i Amatusova aktivnost u drugim gradovima, tako da na sam Dubrovnik otpada jedva polovina teksta

God. 1940. izdao sam svoju monografiju o Amatusu.⁹ Pokušao sam dati u toj knjižici od 110 stranica sažet pregled Amatusova rada u Dubrovniku, posluživši se pri prikazu njegova boravka u Dubrovniku i poteškoća na koje je naišao, uglavnom rezultatima Tadićevih istraživanja u Dubrovačkom arhivu, dok sam prikaz Amatusova liječničkog rada napisao na osnovu studije VI centurije njegova djela *Curationum medicinalium centuriae septem*. Moja knjižica je izašla kratko vrijeme prije početka drugoga svjetskog rata, i njome je završen jedan period istraživanja o Amatusovim dubrovačkim danima.

Nakon završetka rata ponovno sam se posvetio proučavanju života i rada Amatusa Lusitanusa, osobito dubrovačkog perioda njegova života. Objavio sam nekoliko manjih radova¹⁰ u kojima sam iznio niz novih, nepoznatih podataka i korigirao neke ranije tvrdnje. Nastojeći upoznati i historičare medicine izvan naše zemlje s pretposljednim odsjekom Amatusova života, objavio sam na francuskom jeziku raspravu o Amatusovu boravku u Dubrovniku.¹¹ Iako je već prije toga objavljeno nekoliko radova stranih autora u kojima je govor i o Amatusovu boravku u Dubrovniku,¹² sada je nastala nova aktivnost i sve veći interes za Amatusa, što je došlo naročito do izražaja prigodom nedavne proslave 400-godišnjice njegove smrti.¹³

U ovoj mojoj najnovijoj studiji o Amatusu Lusitanusu naći će čitalac, pored mnogih već poznatih pojedinosti, i niz novih i dosad u nas još neobjavljenih podataka, koji treba da pridonese boljem poznavanju ličnosti ovoga velikog liječnika i njegovih zasluga što ih je stekao za vrijeme svoga boravka u našoj zemlji. U ovom zborniku, posvećenom historiji Jevreja u Dubrovniku, treba Amatusu Lusitanusu posvetiti posebnu pažnju kao najslavnijoj jevrejskoj ličnosti koja je ikada živjela u tom našem gradu.

*

U historiji medicine Dubrovnik zauzima sasvim istaknuto mjesto. U tom eminentnom centru nauke i kulture našla je i medicina, kao jedno od najstarijih

⁸ J. Jeremić i J. Tadić, *Prilozi za istoriju zdravstvene kultura starog Dubrovnika*, II, Beograd 1939, str. 89—124.

⁹ L. Glesinger, *Amatus Lusitanus i njegov liječnički rad u Dubrovniku (1556—1558)*, Zagreb i Beograd 1940.

¹⁰ L. Glesinger, *Dubrovački liječnik — prvi borac protiv progona »vještica«*, *Zaštita zdravlja*, III (1948), 108—107; *Liječnici i čudotvorci*, Zagreb 1955, passim; *Amatus Lusitanus*, *Medicinska enciklopedija*, I, Zagreb 1957, str. 216; *Uvođenje ljekovitog bilja američkog podrijetla u starom Dubrovniku*, *Farmaceutski glasnik*, XVI (1960), 171—176.

¹¹ L. Glesinger, *Amatus Lusitanus à Raguse*, *Revue d'Histoire de la Médecine Hébraïque*, VI (1953), 193—204.

¹² Ranije spomenuti radovi M. Safomona i H. Friedenwalda, a osobito J. O. Leibowitz, *Amatus Lusitanus*, *Revue d'Histoire de la Médecine Hébraïque*, V (1952), 77—80.

¹³ Tim povodom izašla je opširna i lijepa spomenica IV Centenario de João Rodrigues de Castelo Branco — *Amato Lusitano* (Castelo Branco 1968) s priložima dvanaestorice autora i predgovorom J. Lopesa Diasa. Spomenica sadrži i moj rad o Amatusovu boravku u Dubrovniku.

područja kulturne aktivnosti, plodnije tlo za svoj razvoj nego na ijednom drugom mjestu naše zemlje.¹⁴

Historija medicine u Dubrovniku, ovo najslavnije i najreprezentativnije poglavije u historiji naše zdravstvene kulture, započinje veoma rano. Nesumnjivo je još uvođenje Asklepijeva kulta u starom Epidaurumu pridonijelo stvaranju geniusa loci ovoga grada, iz kojega se kasnije razvio Dubrovnik i koji je vazda ostao povezan sa svijetlim tradicijama klasične grčke medicine. Pa i u kasnijim stoljećima s povremenim zastojem u razvoju medicine, Dubrovnik predstavlja plodnu oazu, ističući se svojim naprednim duhom i svojim ispravnim shvaćanjima u pogledu zdravstvene zaštite svoga stanovništva, a isto tako i nadaleko cijenjenim i mnogostruko traženim znanjem svojih liječnika i njihovim nastojanjima uključivanja u opći progres medicinske nauke. Najveća je bez sumnje zasluga Dubrovčana da su 1377. god. uveli prvu karantenu bez prekida trgovine. Još 1306. god. spominje se u Dubrovniku leprozorij, 1317. prva apoteka, a 1347. osnovana je bolnica.

Naučna medicina našla je u Dubrovniku plodno tlo zahvaljujući intenzivnim vezama sa Salernom, Padovom, Bolonjom i drugim centrima medicinske nauke. Veoma rano imala je Dubrovačka Republika svoje stalne liječnike i kirurge. Među ovima je bilo i nekoliko istaknutih ličnosti koje su se proslavile svojim radom u svjetskim centrima medicinske nauke. Sve do XVIII stoljeća bili su dubrovački liječnici pretežno stranci, najvećim dijelom Talijani, Španjolci i Grci. Otada ima među dubrovačkim liječnicima sve više domaćih sinova, od kojih su se mnogi istakli svojim radom, ostajući vjerni svijetlim tradicijama visoko razvijene zdravstvene kulture staroga Dubrovnika.

Sloboda duha u starom Dubrovniku ispoljila se i u medicinskom pogledu. Praznovjerje i predrasude prošlih vijekova nikada nisu našli u Dubrovniku plodno tlo. U starom Dubrovniku nikada nije bilo progona »vještica« u većem opsegu, kao što ih je nekoć bilo svagdje u svijetu, pa i u našim krajevima. Medicinsko praznovjerje nikada nije poprimilo u Dubrovniku tako monstruoze forme kao drugdje. Dubrovčani, trijezni u svojim naziranjima, zazirali su od mistike i spekulacija, shvaćajući praktične potrebe života, i dosljedno tome udesili su sav život u Dubrovačkoj Republici.

Ta sloboda duha u starom Dubrovniku dolazi do izražaja i u stavu Dubrovčana prema Jevrejima, koji se spominju u Dubrovniku još početkom XIV stoljeća. Povremena ograničenja, poduzeta pod pritiskom crkvenih krugova, nisu u većoj mjeri utjecala na slobodu što su je Jevreji uživali u starom Dubrovniku. Zbog toga su se još veoma rano neki progonjeni jevrejski liječnici sklanjali u Dubrovačku Republiku, gdje su uvijek našli utočište stranci koji su u svojoj domovini proganjani iz političkih, vjerskih i drugih razloga. Još 1324. god. Veliko vijeće je ovlastilo Kneza i Malo vijeće da mogu izabrati na pola godine nekog jevrejskog

¹⁴ Od mnogobrojnih prikaza historije medicine u Dubrovniku uporedi osobito gore citirano djelo R. Jeremića i J. Tadića (3 sveske, Beograd 1938—1940), nadalje L. Thaller, *Dubrovnik u našoj staroj medicini*, *Alma Mater Croatica*, II (1939), 192—195; M. D. Grmek, *Povijest medicine u Dubrovniku*, *Medicinska enciklopedija*, III, Zagreb 1959, str. 376—379; L. Glesinger, *Dubrovnik u povijesti medicinskih nauka*, Saopćenja »Pliva«, X (1967), 127—137.

liječnika.¹⁵ U vremenu od 1324. do 1617. bilo je u Dubrovniku 14 jevrejskih liječnika, koji su ondje uživali svu slobodu, naročito u pogledu liječenja kršćanskih bolesnika. Crkvene vlasti su doduše uvijek bile protiv toga da jevrejski liječnici liječe kršćane, ali Dubrovčani nisu marili za tu zabranu.

Protujevrejske mjere dubrovačkih crkvenih vlasti naročito su pooštrene u XVI stoljeću, ali dubrovačka vlada je štitila svoje jevrejske liječnike i zauzimala se za njih i kod dubrovačkog nadbiskupa i kod najviših crkvenih vlasti u Rimu, nastojeći da te vrsne liječnike zadrži u Dubrovniku i omogući im rad. No uza svu tu zaštitu, ipak su dubrovački jevrejski liječnici u više navrata bili izvrgnuti progonima sa strane crkvenih vlasti. Žrtva vjerskog fanatizma bio je dubrovački liječnik magister Moises, protiv kojega je 1502. god. podignuta strašna optužba zbog navodnoga ritualnog umorstva. Zajedno s nekim drugim Jevrejima bačen je magister Moises u tamnicu i ondje zadavljen.¹⁶ Ugledni i zaslužni jevrejski liječnik Samuel Abeatar, koji je mnogo godina radio u Dubrovniku, također je imao neprilike s crkvenim vlastima, naročito s dubrovačkim nadbiskupom, koji mu je zabranio da liječi kršćanske bolesnike. Dubrovačka vlada se tim povodom obratila kardinalu Sfondratu u Rimu i zamolila ga da zaštiti ovoga liječnika, u čemu je na kraju i uspjela.¹⁷ Oko 40 godina dubrovačka vlada je stalno intervenirala u korist svojih jevrejskih liječnika i štitila ih u svakom pogledu, ali na kraju je jevrejskim liječnicima u Dubrovniku ipak zabranjen rad, i od god. 1617. dalje nije u Dubrovniku više bilo nijednoga jevrejskog liječnika.¹⁸

God. 1492. izagnani su Jevreji iz Španjolske, a 1498. i iz Portugala. Ali i nakon izгона ostao je velik broj pokrštenih Jevreja u obje zemlje. Ti marani (ili, kako su ih još nazivali, *Christãos novos*) bili su isprva pošteđeni od progona, pa su mnogi od njih ostali na svojim položajima i vršili i dalje svoja zvanja. Ali s vremenom postale su prilike za njih sve teže. Inkvizicija, koja je 1480. god. uvedena u Španjolskoj, a 1531. i u Portugalu, nesmiljeno ih je proganjala i otežčala im sve više život. Većina njih primila je kršćanstvo samo prividno, a u stvari oni su se smatrali i nadalje Jevrejima i potajno su vršili vjerske obrede, izvrjavajući se time najvećoj opasnosti. Sve više ih je zaokupljala želja da se isele iz zemalja Pirenejskoga poluotoka i započnu nov život u jednoj od zemalja gdje će moći slobodno živjeti kao Jevreji. Počeli su emigrirati u zemlje sjeverne Afrike, u Tursku, Italiju, Nizozemsku, Englesku, u balkanske zemlje, u Hamburg, pa čak i u zemlje Južne Amerike.¹⁹

Nov val progona Jevreja započeo je 1555. god., kada je na papinsku stolicu sjeo Pavao IV (Giovanni Pietro Caraffa) i već 12. VII 1555. izdao svoju po zlu poznatu bulu »Cum nimis absurdum«, koja sadrži osobito stroge odredbe protiv Jevreja i marana. Tom bulom uvedeni su na geto i obavezno nošenje jevrejskog znaka, a jevrejskim i maranskim liječnicima najstrože je zabranjeno da liječe kršćanske bolesnike. U nastojanju da uspostavi moć katoličke crkve, Pavao IV je pooštrio inkviziciju, a 1559. god. izdao je prvi rimski indeks zabranjenih knjiga.

¹⁵ J. Galčić, *Monumenta Regusina*, Libri reformationum, V, Zagreb 1897, str. 225; upor. Jeremić — Tadić, *op. cit.*, II, str. 11.

¹⁶ J. Tadić, *Jevreji u Dubrovniku*, str. 111—118 i 246—247; upor. Jeremić — Tadić, *op. cit.*, II, str. 43.

¹⁷ J. Tadić, *op. cit.*, str. 259, 269; Jeremić — Tadić, *op. cit.*, II, 55—56.

¹⁸ Upor. J. Tadić, *Jevreji liječnici u Dubrovniku (od 1326—1617)*, Miscellanea, I, Beograd 1937, str. 51—54.

¹⁹ Od obilne literature o maranima vidi osobito: C. Roth, *A History of the Marranos*, Philadelphia 1932.

Te mjere su bile naročito težak udarac za one marane koji su našli utočište u Italiji, na području papinske države, jer su oni sada bili sasvim izjednačeni s Jevrejima, uprkos njihovu pokrštenju.

Pored velikog utjecaja u trgovini, naročito je bio velik udio marana u medicini, u kojoj su se Jevreji oduvijek isticali. Među liječnicima maranima nalazimo velik broj slavni ličnosti, dobro poznatih u historiji medicine. Mnogi od njih postali su u svojoj novoj domovini tjelesni liječnici svjetovnih i duhovnih dostojanstvenika, profesori na poznatim medicinskim fakultetima, pronalazači novih metoda liječenja itd. Svakom historičaru medicine veoma su dobro poznata imena Garcia da Orta, Cristoval Acosta, Jean Astruc, Rodrigo de Castro, Luiz Mercado, Elia Montalto, Antonio Ribeira Sanchez, Andres a Laguna, Jean Baptiste da Silva, Zacuto Lusitano i mnoga druga imena glasovitih liječnika marana.²⁰

Mnogi liječnici marani došli su i u naše krajeve. Još 1480. god. bila su u Zadru dva liječnika marana: Gabrijel sin pok. Izaka iz Salamanke i Jeronim sin pok. Abrahama iz Toleda,²¹ a i u Skoplje je došao 1588. god. liječnik maran David Pinto.²² Bilo ih je u Bosni, a osobito u starom Dubrovniku, gdje je njihov broj bio osobito velik zbog tolerantog stava dubrovačkih vlasti. Većina ih je bila podrijetlom iz Španjolske, ali bilo ih je i iz Portugala.²³ A među ovima je bio najslavniji Amatus Lusitanus, koji je oko tri godine živio u tom gradu i čiji rad ispunjava najsjajnije stranice u historiji medicine Dubrovnik.

ZIVOT I RAD AMATUSA LUSITANUSA

Amatus Lusitanus rođen je 1511. god. u portugalskom gradu Castelo Branco od roditelja marana. Prigodom svoga krštenja dobio je ime João Rodrigues.²⁴ Studirao je medicinu na univerzitetu u Salamanki, koji je u ono vrijeme bio jedan od najslavnijih u Evropi. Diplomirao je oko 1530, pa je nakon toga radio dvije godine kao liječnik u Španjolskoj, a zatim se vratio u Portugal, gdje je prakticirao u raznim gradovima. No zbog straha od inkvizicije napustio je 1533. god. svoju domovinu te pođe u Anvers (Antwerpen), gdje je proveo sedam godina i stekao kao liječnik velik ugled, pa su ga često pozivali i u druge gradove na konzultacije. U Anversu Amatus je izdao svoje prvo djelo *Index Dioscoridis* (1536), u kojemu je obradio medicinsku botaniku i koje je još više pridonjelo njegovu glasu,

²⁰ Opširan prikaz života i rada tih liječnika marana u knjizi: H. Friedenwald, *The Jews and Medicine*, 2 sv. Baltimore 1944, passim.

²¹ V. Morpurgo, *Dva marana liječnika u Zadru godine 1480*, Jevrejski narodni kalendar 1937—38., Beograd i Zagreb 1937, str. 57. — Zapravo se ta dva jevrejska liječnika ne mogu nazvati maranima, jer pokrštavanje započinjaju tek nakon izгона Jevreja iz Španjolske 1492. god.

²² D. Ginsberg, *Prilog k historiji Jevreja na Balkanu*, Omanut, V (1941), 16.

²³ Jeremić — Tadić, *op. cit.*, II, passim.

²⁴ Ime „Amatus“ (= ljubitelj) doslovni je prijevod obiteljskog imena „Habib“, koje je dosta rašireno među sefardskim Jevrejima. Neki autori su mišljenja da je Amatus imé, a ne prezime, tako napr. L. Leclerc (Journal Asiatique, XIX/1862, 45) drži da je Amatus latinski prijevod jevrejskog imena Jedidja ili čak David. C. Roth, naprotiv, tvrdi (lično saopćenje H. Friedenwaldu) da je Amatus prijevod jevrejskog prezimena Chef ili Oef. Danas prevladava mišljenje da je ime Amatus prijevod jevrejskog imena Habib, što je već prije 75 godina istaknuo M. Steinschneider (*Die hebräischen Uebersetzungen des Mittelalters*, Berlin 1893, str. 686). Svakako je čudno da sam Amatus naziva svoga brata Josef Amatus (Cent. IV, cur. 49).

pa ga je ferrarski vojvoda Ercole II d'Este pozvao da dođe u Ferraru kao profesor na ondašnjemu medicinskom fakultetu. Tom pozivu Amatus se odazvao 1540. god.

U Ferrari Amatus je boravio 7 godina. Tu je sreo mnogo Jevreja koji su se sklonili u tom gradu gdje je vladala sloboda i tolerantnost, a stekao je i prijateljstvo mnogih poznatih učenjaka (Antonio Musa Brassavola, Giambattista Canano, John Falconer i dr.), koji su ga veoma cijenili. Bavio se naročito anatomijom, pa je izveo 12 sekcija (za ono vrijeme golem broj!), proučavao je medicinsku botaniku, bavio se općom praksom, a stekao je velik ugled i kao kirurg.

Za vrijeme svoga boravka u Ferrari Amatus je dobio dva poziva: poljski poslanik u Veneciji ponudio mu je mjesto tjelesnog liječnika na dvoru Sigismunda II Augusta, čiji se dotadašnji tjelesni liječnik Salomon Askenazi upravo tada preselio u Carigrad, a u isto vrijeme Amatusu je ponuđeno i mjesto gradskoga liječnika u Dubrovniku. Na nagovor svoga prijatelja Brassavole, odlučio se za Dubrovnik. U proljeću 1547. god. zahvalio se na profesuri i pođe iz Ferrare u Anconu da bude bliži Dubrovniku i da ondje sačeka svoje imenovanje. Zbog kojih razloga je Amatus napustio Ferraru, nije do danas sasvim razjašnjeno. Lemos je mišljenja da je Amatus otišao iz Ferrare zbog neprijateljskog stava ondašnjeg pučanstva prema Jevrejima i maranima.²⁵ Leibowitz, naprotiv, drži da se je Amatus još u ono vrijeme namjeravao nastaniti u Turskom Carstvu, gdje su Jevreji uživali sve slobode, a Dubrovnik mu se činio veoma pogodnim prelaznim mjestom.²⁶ Međutim, pregovori s dubrovačkim senatom veoma su se odugovlačili i imenovanje nikako nije stiglo.

U međuvremenu bavio se Amatus u Anconi liječničkom praksom, te je liječio mnoge odličnike. Često su ga pozivali u druge gradove: u maju 1550. pozvan je u Rim, gdje je kroz nekoliko mjeseci liječio papu Julija III, čiju je sestru i nećaka već ranije liječio. Ostao je u Rimu do konca god. 1551, pa je ondje liječio i portugalskog ambasadora Alfonsa de Alencastro, rođaka portugalskoga kralja. Nekoliko mjeseci proveo je i u Veneciji, gdje je liječio ambasadora cara Karla V.

Za vrijeme svoga boravka u Anconi Amatus je marljivo radio i na svojim djelima. God. 1549. završio je prvu centuriju svojega glavnog djela *Curationum medicinalium centuriae septem*, koju je započeo još u Ferrari, a u aprilu god. 1551. završio je i drugu centuriju. Pored toga završio je i svoje djelo *In Dioscoridis Anazarbei de materia medica enarrationes*, pa je u maju god. 1551, za vrijeme svoga boravka u Rimu, napisao posvetu dubrovačkom senatu.

God. 1551. primio je Amatus poziv da dođe kao tjelesni liječnik na dvor vlaškoga kneza, ali on je taj poziv odbio.

Težak udarac pogodio je Jevreje 1555. god. kada je umro papa Julije III, koji im je bio veoma naklonjen, a naslijedio ga Pavao IV. Novi papa je odmah izdao stroge odredbe protiv Jevreja i marana, pa budući da je i Ancona pripadala papinskoj državi, bili su i ondjašnji Jevreji i marani izvrnuti najtežim progona. U samoj Anconi izgubila su živote 23 marana, a mnogi su bili zatvoreni i mučeni. Amatusa optužiše zbog »kriptojudazma«, njegov timetak bude zaplijenjen i njegov dom opljačkan, pa su tom prilikom nestali neki njegovi rukopisi. Čak i njegov

²⁵ M. Lemos, *Amato Lusitano, a sua vida e a sua obra*, Porto 1907, str. 98.

²⁶ J. O. Leibowitz, *op. cit.*, str. 79.

život bio je u opasnosti, i on se je mogao spasiti samo tako da je iz Ancone pobjegao u Pesaro.

Iz Pesara prešao je Amatus 1556. god. u Dubrovnik, gdje je ostao oko tri godine, a odavde 1558. god. konačno u Solun. Kroz 10 godina radio je tu kao liječnik i stekao najveću ljubav i poštovanje svojih pacijenata. God. 1561. završio je i posljednju (VII) centuriju svojega velikog djela, u kojoj je opisao 100 slučajeva iz svoje solunske prakse. Umro je u Solunu 21. januara 1566. od kuge, za vrijeme jedne epidemije koju je suzbijao s najvećom požrtvovnošću. Svi pokušaji da se pronađe njegov grob ostali su do danas bezuspješni.²⁷

Najvažnije i najpoznatije Amatusovo djelo je knjiga *Curationum medicinalium centuriarum septem*; sastoji se iz sedam dijelova (centurija), a u svakoj centuriji opisao je sto slučajeva iz njegove liječničke prakse. Šesta centurija se odnosi na Amatusovu dubrovačku praksu, i ona je za nas naročito važna. To je djelo Amatus napisao u vremenu od 1549. do 1561, a štampano je bezbroj puta. Friedenwald navodi 24 različita izdanja pojedinih centurija i čitavog dijela.²⁸ Prvo potpuno izdanje štampano je u Veneciji 1566. god.

Ostala dva sačuvana Amatusova djela posvećena su medicinskoj botanici, te su u stvari komentari djela Pedanija Dioskorida, autora znamenitog djela *De materia medica*. God. 1536. štampan je u Anversu Amatusov *Index Dioscoridis*, a 1553. u Veneciji njegovo djelo *In Dioscoridis Anazarbei de materia medica enarrationes*. U tom djelu obrađena je čitava medicinska botanika i *materia medica*, a ono svjedoči i o samostalnim Amatusovim botaničkim studijama.

Amatus je bio na glasu kao praktičar, i u njegovim Centurijama ima mnogo dokaza njegovih velikih sposobnosti, njegove oštroumnosti i kritičnosti. Ali i svojim teorijskim shvaćanjima stekao je velik ugled. Iako je bio pristaša Hipokrata i Galena, a u mnogom pogledu čak i Arapa, ipak ima u njegovim djelima i rezultata samostalnih istraživanja, a često i direktnih upozorenja na Galenove griješke i zablude.

Doprinosi što ih je Amatus dao medicinskoj nauci mnogobrojni su i mnogostruki. Jedno od njegovih najvažnijih otkrića je otkriće zalistaka u venama,²⁹ prvi je ispravno opisao funkciju slušnog aparata,³⁰ izumio je opturator (aparatus za zatvaranje defekta u nepcu),³¹ dokazano je na osnovu sekcije da kod empijama u toraksu treba vaditi gnoj između donjih a ne između gornjih rebara i da je bezrazložan strah od povrede dijafragme.³² Prvi je opisao purpuru,³³ a vjerojatno

²⁷ Biografski podaci prema ranije citiranim djelima M. Salomona, M. Lemoso, H. Friedenwalda i J. O. Leibowitza. — Upor. osim toga: R. Jorge, *Comentos a vida, obra e época de Amato Lusitano*, Porto 1916; M. Lemos, *Amato Lusitano, correções e aditamentos*, Coimbra 1922; H. Rudy, *Amatus Lusitanus*, Archeon, XIII (1931), 424—439.

²⁸ H. Friedenwald (*The Jews and Medicine*, str. 377—380) donosi kompletnu bibliografiju Amatusovih djela, čak i onih koja su sa izgubila. — Upor. također: J. Lopes Dias, *João Rodrigues de Castelo Branco (Amato Lusitano)*, Resumo bibliográfico, Separat iz časopisa *Imprensa Médica*, Lisboa 1952.

²⁹ M. Lemos, *Amato Lusitano e as válvulas das veias*, Porto 1901; N. Samaja, *Chi ha scoperto le valvole dell'azygos*, *Amato Lusitano o G. B. Canano?* *La Rassegna mensile d'Israele*, XV (1949), br. 4—7; J. O. Leibowitz, *Early Accounts of the Valves in the Veins*, *Journal of the History of Medicine*, XII (1957), 189—196.

³⁰ H. Friedenwald, *Historical Note on the Physiology of Hearing*, u knjizi *The Jews and Medicine*, str. 414—417.

³¹ J. O. Leibowitz, *Amatus Lusitanus and the Obturator in Cleft Palates*, *Journal of the History of Medicine*, XIII (1957), 492—503; J. de Palva Boião, *Amato Lusitano inventor do obturador palatino*, *Revista Portuguesa de Estomatologia*, VII (1956), 73—81.

³² Upor. Centuria I, curatio 61.

³³ R. H. Major, *Classic Descriptions of Disease*, 3. izd., Springfield 1955, str. 513—514.

i letargični encefalitis. Klasični su njegovi opisi srčanog infarkta³⁴ i želučanog čira.³⁵ Prvi se služio bužijama za liječenje uretralnih struktura i transiluminacijom skrotuma u dijagnostici hidrocele. Bolesnika sa strikturom jednjaka dao je rektažno hraniti. Opisao je epidemiju influence, a zabilježio je i važne podatke o sifilisu i propagirao je nove metode liječenja ove bolesti.³⁶ I na kraju: sastavio je liječničku zakletvu u kojoj se odrazuje njegovo visoko shvaćanje liječničke etike.³⁷

Nema gotovo ni jednog historičara medicine koji ne spominje Amatusa s najvećim priznanjem. U svim udžbenicima i priručnicima historije medicine ističu se njegove velike zasluge i njegova eminentna uloga u medicini XVI stoljeća.³⁸

Na kraju treba da kažemo još nekoliko riječi o Amatusovu stavu prema jevrejstvu. Iako su mu roditelji bili marani, oni su se potajno držali jevrejske tradicije i u tom su duhu odgajali Amatusa, koji je još u roditeljskoj kući vršio jevrejske vjerske obrede i učio hebrejski jezik. Tim jezikom je vladao tako dobro da je mogao prevesti jedan dio Aviceninina *Kanona* iz hebrejskog u latinski jezik,³⁹ ali se taj prijevod, zajedno s nekim drugim rukopisima, izgubio prigodom Amatusova bijega iz Ancone.

Amatus je podržavao mnogobrojne veze s najistaknutijim jevrejskim ličnostima svoga vremena. Bio je intiman prijatelj glasovitog Josefa Nassija, vojvode od Naksosa, kojemu je 1559. god. posvetio V centuriju. Prijatelj mu je bio i don Gedalja ibn Jahia, poznati jevrejski učenjak, a bio je i liječnik i prijatelj Gracije Mendesije. Amatusov pacijent bio je i Azarja del Rossi, koji, mada je i sâm bio liječnik, traži u svojoj bolesti Amatusov savjet. Za vrijeme svoga boravka u Solunu, Amatus je liječio veoma mnogo jevrejskih pacijenata, a s mnogima od njih sklopio je i prijateljske veze. Jedan od njih bio je Jehuda Abravanel, unuk istoimenoga liječnika i filozofa, poznatog pod latinskim imenom Leo Hebraeus.

U Amatusovim djelima često se citira biblija, za koju se zanimao jednako kao i za jevrejsku historiju. U njegovoj obilnoj kazuistici, u kojoj se spominju mnogobrojni jevrejski pacijenti, često je govor o jevrejskim vjerskim obredima i običajima. Svoju čuvenu liječničku zakletvu datirao je po jevrejskom kalendaru (god. 5319, tj. 1559). Upada u oči i jevrejski karakter te zakletve.

³⁴ J. O. Leibowitz, *Amatus Lusitanus on Sudden Death due to "Obstruction in the Heart"*, Journal of the History of Medicine, XV (1960), 364—371.

³⁵ J. O. Leibowitz, *A probable case of Peptic Ulcer as described by Amatus Lusitanus*, Bulletin of the History of Medicine, XXVII (1953), 212—216.

³⁶ J. Lopes Dias, *Terepútica da sífilis em Amato Lusitano*, Coimbra 1946; L. Glesinger, *Uvođenja ljekovitog bilja američkog podrijetla u starom Dubrovniku*, Farmaceutski glasnik, XVI (1960), 171—176.

³⁷ O značenju Amatusa Lusitanusa vidi, pored citiranih biografskih djela, još: J. O. Leibowitz, *L'activité scientifique d'Amatus Lusitanus*, Actas del XV Congreso Internacional de Historia de la Medicina, Madrid 1956, vol. I, str. 289—290; C. Striker, *An Unsung Medical Hero*, Amatus Lusitanus, Ohio State Medical Journal, LVI (1960), 1196—1199; F. Secret, *Amatus Lusitanus témoin de son temps*, Sefarad, XXIII (1963), 285—309; L. Samoggia, *Aspetti del pensiero scientifico di Amato Lusitano*, *Pagine di Storia della Medicina*, X (1966), № 3, 14—23. M. Guerra *A obra científica de Amato Lusitano* (Discurso da Academia das Ciências), Lisboa 1968.

³⁸ Jedini su izuzetak djela M. Lagnel-Lavastinea (Paris 1836—49) i P. Diepgena (Berlin 1949—55), u kojima Amatus uopće nije spomenut.

³⁹ J. C. Wolfius, *Bibliotheca Hebraica*, I. Hamburg 1815, 1, 3. str. 331; M. Steinschneider, *loc. cit.*

Zbog svog jevrejstva Amatus je često bivao napadan. Najbezobzirniji bio je napadaj sa strane P. A. Mattiolija (1558), koji ga je uglavnom optužio zbog bezvjerstva.

Sva Amatusova lutanja i stradanja bila su posljedica njegova jevrejstva, i razumljiva je njegova težnja da se konačno nastani u jednom mjestu gdje će se moći mirno i bez straha pred novim progonima otvoreno priznati Jevrejnom. Nadao se vjerojatno da će u tome uspjeti u Dubrovniku, ali, kako ćemo vidjeti, ta nada mu se izjalovila. Smirio se konačno 1558. god., kada se je preselio u Solun, gdje su mnogobrojne jevrejske izbjeglice iz Španjolske našli utočište i gdje je postojala velika jevrejska zajednica koja je uživala sva prava.⁴⁰ Tu se je i Amatus mogao konačno i formalno vratiti jevrejskoj zajednici i živjeti do kraja svoga života kao Jevrejnin.⁴¹

AMATUS LUSITANUS U DUBROVNIKU

Amatusova želja da dobije namještenje u Dubrovniku rodila se u njemu još za vrijeme njegova boravka u Ferrari, dakle još prije 1547. godine. Rečeno je već da se Amatus odlučio otići u Dubrovnik na nagovor svoga prijatelja Antonija Muse Brassavole, profesora medicine u Ferrari i papinskog tjelesnog liječnika. O tome nam sâm Amatus priča opširno u posveti na čelu svoje knjige *In Discoridis Anazarbei de materia medica enarrationes*, gdje veli: Dubrovački senat je poslao u Ferraru dubrovačkog patrioča Sebastijana Menčetića da ondje potraži sposobnog gradskog liječnika. Menčetić se obratio najuglednijemu ferrarskom liječniku Brassavoli, s molbom da mu on preporuči podesnu ličnost za to mjesto. Nakon temeljitog razmišljanja ponudio je Brassavola to mjesto Amatusu, no budući da je u ono vrijeme ponuđeno Amatusu mjesto tjelesnog liječnika na poljskom dvoru, nije se Amatus mogao odmah odlučiti, te je zamolio Brassavolu da mu dade rok za razmatranje. Menčetić je međutim pošao u Milano, obećavši da će se preko Ferrare vratiti kući u Dubrovnik, a Amatus je obećao da će dotle stvoriti odluku i saopćiti je Menčetiću. No Menčetić se nije vratio, i Brassavola je nagovarao Amatusa da odbije poziv u Poljsku i da pođe u Dubrovnik. Amatus se doista odlučio za Dubrovnik, a Brassavola je sada upravo pismo dubrovačkom senatu, preporučivši toplo Amatusa i navodivši sve njegove odlike.

No imenovanje što ga je Amatus iz dana u dan očekivao, nikako nije stizalo. Amatus, vjerojatno nestrpljiv, zahvali se na profesuri i pođe u maju 1547. u Anconu. Tu je marljivo radio na svojem komentaru Dioskoridu, koji je započeo već u Ferrari, nadajući se da će to djelo povećati njegov ugled u Dubrovniku i pribaviti mu željeno mjesto gradskoga liječnika. Knjiga je bila dovršena početkom 1551. god., a dovršio ju je u Rimu, gdje je boravio od maja 1550. liječeći bolesnog papu Julija III. Amatus je ovu knjigu posvetio dubrovačkom senatu, i u posveti, datiranoj »Romae, decimoquinto die Maji 1551«, izriče nadu da će konačno ipak biti imenovan gradskim liječnikom u Dubrovniku, o čemu se već godinama vode pregovori. On moli senat da primi kao znak njegove sklonosti i

⁴⁰ Upor.: J. Nehama, *Histoire des Israélites de Salonique*, Salonique 1935.

⁴¹ O Amatusovu stavu prema jevrejstvu vid.: H. Friedenwald, *Some Jewish Interests of a Marano Physician*, *Menorah Journal*, XXVIII (1940), također u knjizi *The Jews and Medicine*, str. 381—390.

odanosti ovo djelo koje je nakon mnogo godina, prekidan liječničkim i privatnim poslovima, konačno dovršio.

Ova posveta je napisana veoma kićenim stilom, sasvim u duhu onoga vremena. Amatus ne propušta priliku a da ne pohvali Dubrovnik zbog slobode koja ondje vlada, te veli: »U vrijeme kada čitava Dalmacija i Grčka stenju pod jarom ropstva, cvate u Dubrovniku zlatna sloboda koja je otjerana ne samo iz Italije nego iz čitavog svijeta.« U slobodnom Dubrovniku našli su i dosad mnogobrojni bjegunci sigurno utočište, on se nada da će i on ondje naći gostoljubiv prijem.

Kako saznajemo nadalje iz spomenute posvete, Amatus je tražio u Anconi lične veze koje bi mu mogle biti od koristi da dobije željeno mjesto. U Anconi je u ono vrijeme postojala vrlo velika dubrovačka kolonija, a i mnogi bolesnici dolazili su iz Dubrovnika u Anconu da ondje potraže Amatusov liječnički savjet.⁴² Upoznao se ondje s braćom Dživom i Benediktom Gundulić, koji su ga lijepo primili i obećali mu da će se u Dubrovniku zauzeti za nj. Dživo Gundulić veoma je cijenio Amatusa, te mu je povjenio liječenje svoje kćerke Katarine.⁴³ Braća Gundulići imali su u Anconi veliku trgovinu i Benedikt je stalno živio ondje, dok je Dživo živio u Dubrovniku, ali se često vraćao u Anconu.⁴⁴ No nijedna od tih ličnih veza nije bila u stanju da pospješi Amatusovo imenovanje za gradskoga liječnika u Dubrovniku. Koji su bili razlozi da se to imenovanje toliko odugovlačilo, ne možemo danas ustanoviti, no bit će da su već tada izvjesne ličnosti započele svojim intrigama protiv Amatusa, naročito njegove liječničke kolege u Dubrovniku, koji su u Amatusu vidjeli opasnog konkurenta.

Čini se da su i sami Dubrovčani nestrpljivo čekali da nađu sposobnog liječnika, jer se dubrovačka vlada u julu 1553. obraća pismom dubrovačkom liječniku i diplomatu Lujji Gjuraševiću, kasnijem profesor u Bologni, da pošalje u Dubrovnik jednog dobrog liječnika fizika.⁴⁵

Smrt pape Julijana III (1555) i oštre protujevrejske mjere njegova nasljednika Pavla IV bile su za Amatusa težak udarac. Budući da je Ancona pripadala papinskoj državi, potražio je Amatus sklonište u Pesaru, koji je pripadao vojvodi od Urbina. Tu je ostao nekoliko mjeseci, no kako imenovanje ni u to vrijeme nije stiglo, odlučio je Amatus da pođe u Dubrovnik i tamo poduzme sve da bi konačno bio imenovan gradskim liječnikom. Tako je dakle Amatus na koncu ipak stigao u Dubrovnik, iako na svoju ruku i bez željno očekivanog imenovanja.

Točan datum Amatusova dolaska u Dubrovnik nije nam do danas poznat, pa čak i u pogledu godine nalazimo kod pojedinih autora sasvim protuslovne podatke. Appendix navodi da je Amatus došao u Dubrovnik 1551, što je potpuno krivo, jer je nedvoumno utvrđeno da je Amatus ostao u Anconi do 1555, a nakon toga je boravio još nekoliko mjeseci u Pesaru.⁴⁶ Leibowitz tvrdi da je Ama-

⁴² *Upor. Cent. I, cur. 65, 92 i 95; Cent. III, cur. 63; Cent. IV, cur. 81.* — I na drugim mjestima spominje Amatus bolesnike iz naših krajeva koje je liječio u Anconi (II, 70; III, 75; IV, 15, 56 i 89; V, 5). Na jednom mjestu (III, 74) spominje on uzgred i nekoga zadarskog liječnika kojega je on liječio u Anconi. Vjerojatno je to bio zadarski fizik Fridrik Zleno (*Upor.: M. Škarica, Zadarski liječnici, Radovi Instituta JAZU u Zadru, knj. 2, Zadar 1955, str. 146*).

⁴³ *Cent. I, cur. 92* — 16-godišnja Katarina Gundulić vjerojatno je bolovala od plućne tuberkuloze. Umrla je 28. VII 1549.

⁴⁴ J. Tadić, *Jevreji u Dubrovniku*, str. 290.

⁴⁵ Jeremić — Tadić, *op. cit.*, II, str. 52.

⁴⁶ F. M. Appendini, *loco cit.*

tus došao u Dubrovnik 1555, jer je te godine papa Pavao IV odredio stroge mjere protiv Jevreja i marana, pa je Amatus zbog toga napustio Anconu i nakon kratkog boravka u Pesaru došao u Dubrovnik.⁴⁷ Tadić je mišljenja da je Amatus došao u Dubrovnik tek u ljetu 1557. ili čak početkom 1558, jer je najraniji dokument koji se odnosi na Amatusa i koji je Tadić našao u dubrovačkom arhivu datiran mjeseca marta 1558.⁴⁸ No to nije dokaz da Amatus nije već ranije boravio u Dubrovniku. Taj isti podatak donose Jeremić i Tadić u svojemu zajednički napisanom djelu, zaključujući iz Amatusova izvještaja o bolesti Marina Gundulića (Cent. VI, cur. 71) da je Amatus došao u Dubrovnik u ljetu 1557, jer je ondje navedeno da je Amatus liječio Gundulića u augustu 1557.⁴⁹

Većina autora, međutim, drži da je Amatus došao u Dubrovnik 1556. god.⁵⁰ Kao dokaz se navodi činjenica da je jedna dubrovačka historija bolesti koju je Amatus objavio (Cent. VI, cur. 3) datirana 18. jula 1556. u Dubrovniku.

Ima, međutim, još jedan daljnji dokaz da je Amatus živio u Dubrovniku još 1556. god. To je ono mjesto u njegovim Centurijama gdje je govor o bolesti pjesnika Sabe Bobaljevića.⁵¹ Iz te historije bolesti saznajemo da je Amatus prepisao Bobaljeviću uvarak gvajakova drva (decoctum ligni guajaci), a kad to sredstvo nije pomoglo, obratio se Bobaljević nekom kirurgu, koji mu je preporučio mazanje živinom mašću. U jednoj svojoj pjesmi, datiranoj 7. januara 1557, Bobaljević opisuje svoju bolest i dotadašnje liječenje, pa spominje među ostalim i one lijekove koje su mu prepisali Amatus i onaj kirurg. Prema tome, Amatus je liječio Bobaljevića prije 7. januara 1557, a budući da Amatus sâm veli da je to liječenje trajalo dulje vremena (barem 20 dana), slijedi iz toga da je Amatus bio u Dubrovniku još 1556. god.

Mada je Amatus u Dubrovniku poduzeo sve da bude konačno imenovan gradskim liječnikom, ipak još početkom 1558. god. nije dobio svoje imenovanje. Vršeći sve dotad isključivo privatnu praksu, Amatus je u martu 1558. poduzeo nov pokušaj da dobije barem privremeno namještenje. U to vrijeme dobio je kirurg Giovanni Battista Vanucci tromjesečni dopust zbog putovanja u Italiju,⁵² i Amatus je zamolio vladu da mu se dodijeli to upražnjeno mjesto barem za 3 mjeseca. Mada je već prije toga (23. III 1558) dubrovačka vlada zaključila da Amatus kao Jevrej in ne može u Dubrovniku vršiti službu liječnika bez dozvole dubrovačkog nadbiskupa,⁵³ Amatus je ipak predao molbu, koja je 28. aprila povoljno riješena. Dubrovačka vlada je odlučila »da se uzme u našu službu gospodin Amatus Jevrej in za vrijeme od šest slijedećih mjeseci s istom plaćom koju ima magister Giovanni Battista Vanucci, naš kirurg, te ima vršiti u našem gradu besplatno i s ljubavlju kako znanje fizike, tako i kirurško«.⁵⁴ Dva dana kasnije

⁴⁷ J. O. Leibowitz, *Amatus Lusitanus*, str. 80.

⁴⁸ J. Tadić, *Jevreji u Dubrovniku*, str. 276.

⁴⁹ Jeremić — Tadić, *op. cit.*, II, str. 121. — Amatus navodi (VI, 71) da je Gundulić umro 30. VIII 1557 (Upor.: L. Glesinger, *Amatus Lusitanus*, str. 64—65). Uostalom, Amatus je liječio Gundulića već ranije (kada?) od sifilisa (VI, 22).

⁵⁰ Tako npr.: Rešetar, Salomon, Friedenwald i dr.

⁵¹ Cent. VI, cur. 25. — Upor.: L. Glesinger, *Amatus Lusitanus*, str. 94—101; isti, *Bolest pjesnika Sabe Bobaljevića*, u knjizi *Liječnici i čudotvorci*, Zagreb 1955, str. 116—127.

⁵² Historijski arhiv u Dubrovniku, *Acta Consilii Rogatorum* (dalje: *Cons. rog.*) LIV, 121; J. Tadić, *op. cit.*, str. 276.

⁵³ HAD, *Acta Minoris Consilii* (dalje: *Cons. min.*) XLV, 48; J. Tadić, *op. cit.*, str. 277.

⁵⁴ HAD, *Cons. rog.* LIV, 133'.

(30. aprila) donijelo je Malo vijeće zaključak da se Amatusu isplati honorar za tri mjeseca unaprijed.⁵⁵ No već 2. maja izneseno je na sjednici vlade da Amatus zapravo nema dozvolu dubrovačkog nadbiskupa za slobodno vršenje liječničke prakse, pa je velikom većinom odlučeno da se poništi Amatusov izbor i da mu se oduzme plaća koju je primio za 3 mjeseca unaprijed. Svim ispravno zaključuje Tadić iz toga da u ovoj stvari nije bilo posrijedi samo pomanjkanje nadbiskupove dozvole, nego da su pri tome odlučivali i drugi razlozi. Jer ako je dubrovačkoj vladi bilo stalo do toga da se Amatus namjesti, mogla se ona i sama zauzeti kod nadbiskupa.⁵⁶

U ovom kritičnom momentu obratili su se neki građani vladi s molbom da se ona sa svoje strane zauzme kod pape, neka bi on dozvolio građanima da se mogu poslužiti Amatusovim liječničkim radom, ali je vlada i taj zahtjev odbila, iako samo s jednim glasom većine.⁵⁷

Iz svega toga vidimo da je Amatus naišao u Dubrovniku na mnoge nepremostive zapreke. U čitavom postupku dubrovačke vlade prema Amatusu opaža se nekakva nekonzistentnost, i mi se moramo pitati, tko je vodio ovu borbu protiv njega? Razmotrimo malo sve te činjenice, pa ćemo doći do slijedećih zaključaka:

1) Amatus je nastojao da dobije mjesto gradskoga liječnika u Dubrovniku još prije 1547. god., dakle u vrijeme kad u Italiji još nije bilo traga kakvim protujevrejskim mjerama. Već u ono vrijeme mora da su postojale neke zapreke da Amatus dobije namještenje, jer imenovanje što ga je Amatus iz dana u dan očekivao, nikako nije stizalo. Nije vjerojatno da su bile posrijedi predrasude protiv Amatusa zbog njegova jevrejstva, jer u ono vrijeme nije jevrejstvo bila zapreka ni u Italiji, a pogotovo ne u Dubrovniku. Zapreke dakle nisu mogle doći sa strane crkve, nego sa strane jedne ličnosti (ili više njih) kojoj je bilo stalo da Amatus ne dođe u Dubrovnik.

2) Neobično je da su neki Dubrovčani ustali protiv Amatusa, tvrdeći da se jednom jevrejskom liječniku ne smije dopustiti da liječi kršćanske bolesnike, a znamo da je i prije i poslije Amatusa bilo u Dubrovniku jevrejskih liječnika, pa i u javnoj službi. Znamo nadalje da je Amatus imao u Dubrovniku veoma veliku, gotovo isključivo nejevrejsku praksu, koja se najvećim dijelom protezala na članove najodličnijih patricijskih obitelji, pa nije vjerojatno da bi ti Dubrovčani povjerali Amatusu svoje liječenje da je liječenje po jevrejskom liječniku bilo nedopušteno.

3) Neobično je nadalje, kao što to ističe Tadić,⁵⁸ da je Amatus 28. aprila 1558. formalno imenovan gradskim liječnikom i da mu je dva dana kasnije čak isplaćen honorar za tri mjeseca unaprijed, iz čega se može zaključiti da s vladine strane nije postojalo ništa protiv njega. No činjenica da vlada nije maknula prstom da pribavi Amatusu nadbiskupovu dozvolu, koju bi uostalom možda i dobio, dokazuje da zapreka nije dolazila sa strane crkve. Amatus je u Dubrovniku

⁵⁵ HAD, *Cons. min.* XLIV, 58^a.

⁵⁶ J. Tadić, *op. cit.*, str. 277—278.

⁵⁷ HAD, *Cons. rog.* LIV, 150. — Upor.: J. Tadić, *op. cit.*, str. 279.

⁵⁸ J. Tadić, *loc. cit.*

liječio i neku koludricu,⁵⁹ što i opet dokazuje da crkveni krugovi nisu bili tako neraspoloženi prema njemu kao što to u prvi mah izgleda.

4) Dubrovački nadbiskup Beccadelli,⁶⁰ koji je vjerojatno već ranije čuo za Amatusa, sigurno je znao da je Amatus liječio papu Julija III i njegovu sestru. Morao je dakle znati da je Amatus uživao povjerenje samoga pape, pa nije vjerojatno da je Beccadelli nastupio protiv njega. Istina, protujevrejske odredbe Pavla IV, nasljednika Julija III, mogle su djelovati na nadbiskupa Beccadellija, no poznato je da se te mjere nikada nisu provodile u slobodnom Dubrovniku, pa i sam Beccadelli nije uzeo na njih obzira kad je dao svoju privolu da vlada uzme u svoju službu jevrejskog kirurga Abrama (9. XII 1558). Taj kirurg je ostao u Dubrovniku sve do svoje smrti (1590. god.), dakle 32 godine, i prigodom njegova namještenja dubrovačka vlada se obratila svojemu predstavniku u Rimu da dobije papinu dozvolu da Abram može slobodno liječiti u Dubrovniku.⁶¹ Iz svega toga slijedi da ni nadbiskup Beccadelli, pa ni sam papa, nisu bili principijelno protiv toga da dubrovačka vlada namjesti jevrejskog liječnika.

Vrlo je dakle vjerojatno da Amatusovi protivnici nisu bili ni predstavnici dubrovačkog građanstva, ni tamošnjih crkvenih krugova. Ako se zapitamo: tko je mogao imati koristi od toga da se Amatusu zabrani vršenje liječničke prakse? onda dolazimo do zaključka da je čitava kampanja protiv njega mogla proizaći jedino iz redova dubrovačkih liječnika. U vrijeme Amatusova boravka u Dubrovniku bila su ondje dva liječnika fizika (Cesare Buzzeccharino i Giacomo Pacino) i dva kirurga (Paolo Celentano i Giovanni Battista Vanucci).⁶² S kirurzima je Amatus podržavao dobre odnose, kao što to razabiremo iz njegovih Centurija,⁶³ pa bi prema tome došli u obzir kao Amatusovi neprijatelji fizici Buzzeccharino (nazvan još Cezar iz Pesara) ili Pacino, ili pak obojica zajedno.⁶⁴ Karakteristično je svakako da se u Centurijama ne spominje ime ni jednoga ni drugoga, pa možemo iz toga zaključiti da odnos između njih i Amatusa nije bio naročito srdacan.

Amatus dakle uopće nije nastupio mjesto gradskog liječnika u Dubrovniku, mada je formalno bio imenovan. On je u Dubrovniku vršio samo privatnu praksu, o kojoj je zabilježio mnoge zanimljivosti u VI centuriji svojega velikog medicinskog djela.⁶⁵ Amatus je ostao u Dubrovniku sve do konca 1558, a možda i do početka 1559. god. U proljeću 1559. nalazio se već u Solunu, kako razabiremo iz datuma jedne historije bolesti u VII centuriji.

Ali prije negoli je Amatus napustio Dubrovnik, doživio je ondje još jedno razočaranje. Nakon odbijanja njegove molbe za mjesto gradskog liječnika odlučio je oputovati u Veneciju, pa je zatražio od dubrovačke vlade da mu se izda »vjera« (salvum conductum) kao zaštita od bilo kakvih progona. Taj dokument

⁵⁹ Cent. VI, cur. 97.

⁶⁰ Lodovico Beccadelli, rodom iz Bologne, bio je dubrovački nadbiskup od 1555. do 1560. god.

⁶¹ J. Tadić, *op. cit.*, str. 249, 250 i 253.

⁶² Upor. Jeremić — Tadić, *op. cit.*, II, str. 51—53.

⁶³ Cent. VI, cur. 100.

⁶⁴ G. Pacino imao je 1550. god. sukob s jevrejskim liječnikom Isakom, kojega je uvrijedio i fizički napao (upor. Jeremić — Tadić, *op. cit.*, II, str. 51). Taj postupak govori o Pacinovu stavu prema jevrejskim liječnicima.

⁶⁵ Amatus je jednom prilikom vršio i funkciju sudske vještaka, mada nije bio službena osoba (upor. Cent. VI, cur. 87).

je Amatus i dobio 29. jula 1558, ali ga je vlada 12. augusta opozvala. Zašto je Amatus zatražio ovu »vjeru« za zaštitu svoje ličnosti, nije poznato. A isto tako ne znamo, zašto je vlada taj dokument opozvala. To je daljni dokaz da je netko u Dubrovniku radio protiv Amatusa.⁶⁶

U Solunu je Amatus napisao i VII (posljednju) centuriju svojega djela *Curatationum medicinalium centuriae septem*. Na kraju te centurije nalazi se jedno poglavlje koje je neobično zanimljivo i važno, jer iz njega upoznajemo ne samo Amatusova liječničko-etička shvaćanja nego i optužbe koje su dignute protiv njega možda upravo u Dubrovniku. To poglavlje nosi naslov »Amati jusjurandum« (»Amatusova zakletva«), i glasi u prijevodu doslovce:

»Kunem se svemogućim i vječnim bogom (i 10 zapovijedima što smo ih primili na brdu Sinaju iz ruke Mojsije, zakonodavca naroda izraelskoga, koji ga je izbavio iz egipatskoga ropstva)⁶⁷ da se u svojoj liječničkoj praksi nikada nisam odalečio od svega onoga što nam je predano za dobro naše i našega potomstva, da nikada nisam nikoga zavaravao, da nikada nisam ništa promijenio za volju svoje lične koristi, da sam se uvijek trudio da činim dobro cijelom čovečanstvu, da nikoga nisam hvalio ili kudilo ako to nije zahtijevala istina. Ako govorim neistinu, neka me bog i njegov anđeo Rafael kazne svojim vječnim gnjevom i neka nitko odsada više nema povjerenja u mene. Nisam bio pohlepan za nagradom za svoj liječnički rad, i liječio sam mnoge ne primivši nagrade, ali ipak savjesno. Često sam sa samoprijedorom i uporno odbio nagradu koja mi je bila ponuđena, jer me je više zadovoljilo da savjesno i brižljivo izliječim bolesnika nego da se obogatim njegovom velikodušnošću. (Pružao sam pomoć jednako savjesno svima, i Jevrejima i kršćanima i muslimanima.) Nikada nije na mene djelovao položaj bolesnika i uvijek sam jednako savjesno liječio siromaha i bogataša. Nikada nisam izazivao bolesti. Pri vršenju svoje dužnosti uvijek sam pričao ono što sam vjerovao da je istina. Nisam davao prednost apotekaru ako se nije isticao nad drugima spretnošću u svojem zvanju i karakterom. Prepisivajući lijekove bio sam umjeren, te sam uzimao obzira na fizičko stanje bolesnika. Nikada nisam otkrio tajnu koja mi je bila povjerena. Nikada nisam dao bolesniku smrtonosan napitak. Nijedna žena nije izvršila pobačaj mojom pomoću. Nikada se nisam nepošteno ponašao u kući u koju sam ušao po svojem liječničkom zvanju. Ukratko: ništa nisam činio što bi se moglo smatrati nečasnim ili nedostojnim liječnika, smatrajući uvijek Hipokrata i Galena svojim uzornima koje je vrijedno oponašati, a nisam zanemario ni propise mnogobrojnih drugih istaknutih predstavnika našega staleža. Bio sam marljiv i nisam dopuštao da me bilo šta odvratil od studija dobrih autora. Podnio sam gubitak svojega privatnog imetka, poduzimao sam česta i opasna putovanja, podnosio sam mirno i nepokoleblivom odvažnošću progonstvo, kao što se dolikuje filozofu. Mnogobrojni učenici koji su dolazili k meni štovali su me kao da su mi sinovi, a ja sam se trudio što sam više mogao da ih poučim u znanju i ponašanju. Objelodanio sam svoja liječnička djela, ne zato da udovoljim svojoj taštini, nego zato što hoću da u izvjesnoj mjeri pridonesem poboljšanju zdravlja ljudskoga roda. Prepuštam drugima sud o tome da li sam

⁶⁶ J. Tadić, *op. cit.*, str. 280.

⁶⁷ Mjesta koja se nalaze u zaporci zaplijenjena su od crkvene cenzure.

AMATUS LUSITANUS

Curacionum Medicinalium
AMATI LVSITANI
MEDICI PHYSICI
præstantissimi
CENTVRIÆ QVATVOR.

Quibus præmittitur
Commentatio de introitu medici ad ægrotantem,
D. Crisi, & diebus Decretorijs:

Subiungiturque
INDEX rerum memorabilium copiosissimus.

Atque hæc omnia nunc accuratius recognita, diligentius
elegantiusque sunt imprella.

VENETIIS,
Apud Vincentium Valgriffum, in Officina Erasoriana.
M D LVII.

Naslovna strana Amatusovih »Curacionum Medicinalium
Centuriae«, 1557 g.

mas q̄i dicitur natus a rebe cum iustore in deator: tunc iura iura de arisq̄i iura
 ho auctore in reuandis q̄i p̄uoluntate p̄uoluntate huc de quo q̄uoniam f̄ep̄uoluntate
 dicitur dicitur de a iustore iudici non per f̄uoluntate huc dicitur, tot e oia dicitur
 non modis in pharao dicitur q̄uoniam nuda e r̄e a illius iustore iustore f̄uoluntate
 iustore iustore p̄uoluntate iustore iustore iustore

*Curatio manegifera secunda, de ventriculi antiquae ero-
 sione, & capiti distillatione, ac rasi ugenti sicca,
 & nonnullis alijs, quae aegrotam ad obitum traxerunt.*

CATHARINA filia magnifica, & generosi Ioannis Gon-
 dularum, patrum Racionis, pulcherrima uirgo, aetatis septendecim
 annorum: quā a teneris annis apud monachos D. Bartholomaei
 apereat, non ea intentione, ut ipsa monacha futura esset, sed potius
 illi meretur uirum probum ellectans, mox iam apud illas como-
 rari statuit. Hae igitur quum apud illas aegret, circa os ventriculi
 herosiones persentire coepit, nec tamen ut ex illis singis p̄uoluntate
 periret nocuementum grandior tandem facta, aegritas et solitio fe-
 rebat, quia magis ingruescebat, & caliditate ugentem circa
 ipsam ventriculorum cum moribus illi patiebatur. Mala igitur
 qualitate per tam longum tempus in ventriculo impellita, p̄uoluntate
 sum erat inde illas per communione quādam ostiui ueluti fuit
 a capite distillationem in stomachum ipsam, unde dolores int̄-
 fiores facti sunt, & ad p̄uoluntate regione, unde tussis sicca, & in-
 genere onebatur de sum, ut paucis concludam, ob imp̄uoluntate
 iam iorep̄uoluntate in ipso ventriculo, ob otium, merorem: quia
 tanquam carceribus retenta manebat, seminis retentionem & re-
 cur calidum, p̄uoluntate salia orta est, ut in Scholias indicabatur, quē
 ita capiti obrepens, & per continuum aditum debilis t̄uoluntate
 p̄uoluntate ipsam distendere non ualebat, unde ad p̄uoluntate caput
 per asperam arteriam bronchum dicitur de stillantibus siccam
 concitabat, & febrem quosdam per duas vel tres horas cum quo-
 dam ex m̄uoluntate tepore mouebat. Nam tussis frequentissima, ut
 dixi, erat, & illa quidem sicca, ex salio humore ex asperante me n-
 brana, asperam arteriam intrinsecus ambarantem, ex qua uoluntate
 erat uent̄uoluntate rumpend̄uoluntate ut postea euenit, cuius quibusdam uoluntate
 capitis dolor erat, & membrorum grauitas, & inter cetera tantuoluntate
 potius continua, quinimo parum uoluntate, & in stomacho, uoluntate
 tentum caliditatem, t̄uoluntate tempore sentiebat, & eo tempore quo
 non t̄uoluntate, p̄uoluntate in angustam constitutionem uoluntate, &

ob t̄uoluntate

difficilius spirabat, quod non aliunde euenire certus eram quam
 à multo humore de stillante, asperam arteriam repletam, & coar-
 ctatam habente: hoc enim est tantorum morborum & affectu orū
 uoluntate concatenatio, cum quibus uoluntate semper uoluntate
 solito tempore habebant. Pro quibus curandis uoluntate Medici
 accessit fuit, quorum primus Guidus, qui nunc apud Fulgins-
 tes ex conducto medicus agit, quinginem per uoluntate sectionem
 illi extrahere fecit, cuius p̄uoluntate Federicus Quernus superaddidit lu-
 mos, per duos longos annos in eadem perseverante curatione:
 quartus Ioannes Lucentis Reuerendissimi Cardinalis de Sancto
 Angelo Medicus doctissimus: quintus Hieronymus Fulgins-
 qui & nunc apud Anconitanus agit. Quia igitur morbus ex ure
 uoluntate uoluntate originem habere scripsit, circa eum primo animum ad-
 uertere, ceteris non despectis opus erat qui ut multus indicus
 percipimus, a multa p̄uoluntate uoluntate crassa, & tenace tenebatur
 p̄uoluntate ad os meli, & herē Galeni simplicem, ex septem uoluntate
 compositam confluximus, quae est Galeni dicitur, ea potius tam-
 men Andromacho tribuenda est, ut ab illo octauo lib. de Com-
 positione medicamentorum secundum Ioson colligitur, immo An-
 dromachum ex Themiōne uoluntate Prisco, & Aetlep̄uoluntate distipula
 iam accepit. Accius refert, & Galenus non negat habentibus
 huius hae Galeni simplex dicta ad usum modum. R. siocis iudic
 3. ac mulla, her, cinnamomi, illi, croci, spica Indica, uoluntate
 sum, ana dicitur uoluntate, & cum melle depurato huius hae p̄uoluntate
 simplex dicta, cuius drachmam uoluntate cum agarici, & spiculo &
 oxy melite, catapulta parare uoluntate, quibus plerumque post
 uoluntate iam uoluntate in uoluntate uoluntate: quoniam &
 kamoniū & fortiora nonnunquam p̄uoluntate hae ad iunge-
 bantur medicamenta, si uoluntate enim humo hae est, ac solutū
 diffusū, ut alicuius linum oxy mel deuenire s̄ep̄uoluntate opus
 fuerit. Ceterum, quia a capite ista distillatio, multum uoluntate
 p̄uoluntate, quae ex stomacho uoluntate magis intendebatur, & tussis
 ingentis sicca oriebatur, & in stomacho aegrotus persuebat: cir-
 ca eam multum sollicitus conueniebat. Et eo magis quia hu-
 mor uoluntate acutus, & salis erat, styragum, styragum, styragum delecti
 p̄uoluntate. R. styragi violacei, ruubini, ana & tenui, uoluntate ʒ. i. i.
 aque lacticae ʒ. iiii. misce. quatuor igitur uoluntate potius debuit,
 in quibus uoluntate stomacho in aurora, & curat debeat dosim uoluntate
 ebant, & de uoluntate respondens habita sanantur. In p̄uoluntate
 hoc p̄uoluntate, quod habet. R. p̄uoluntate cum uoluntate extra
 & x. i. niam uoluntate agarici boni uoluntate, ana. ʒ. i. i. styragi
 uoluntate

u tome uspio. Takav je barem uvijek bio moj cilj, i ta želja stajala je uvijek na prvom mjestu u mojim molitvama.«

Ova zakletva nosi datum: »Solun, god. 5319 (1559). U njoj dolazi do izražaja Amatusovo visoko shvaćanje liječničke etike, i tko god je pročitao, mora doći do zaključka da ju je napisao velik liječnik i dobar čovjek.

Takve liječničke zakletve nisu u prijašnjim vremenima bile neobične. Sjetimo se samo Hipokratove zakletve, najpoznatije među njima, kojom su se u staroj Grčkoj zaklinjali mladi liječnici i obećavali da će vršiti svoje liječničko zvanje u saglasnosti s liječničkom etikom. Sjetimo se nadalje poznate molitve Majmonidesa kojom se ovaj čuveni liječnik i filozof svakodnevno obraćao bogu, moleći ga da mu da snage i sposobnosti za vršenje liječničkoga zvanja. No Amatusova zakletva, iako je po svojem sadržaju slična Hipokratovoj zakletvi i Majmonidesovoj molbi, razlikuje se od njih ipak po svojoj vanjskoj formi. Jer u Amatusovoj zakletvi nije izražena želja ili obaveza za etičko ispunjavanje liječničkoga zvanja u budućnosti, nego u njoj Amatus polaže račun o svojem liječničkom radu u prošlosti. Dobivamo dojam da se Amatus u toj zakletvi želio opravdati od nekih prigovora ili optužaba, i mi se moramo pitati: kada i gdje su te optužbe dignute protiv njega?

Rečeno je već da je carski tjelesni liječnik i glasoviti botaničar Pietro Andrea Mattioli 1558. god. bezobzirno napao Amatusa zbog njegovog tobožnjega bezvjerstva, a uz to ga je, sasvim s nepravom, optužio da je plagirao njegov komentar Dioskorida.⁶⁸ Mattioli je sa napadajima započeo još 1553. god., a 1558. je izdao svoju knjigu *Apologia adversus Amatum Lusitanum cum censura in eiusdem enarrationes* (Venetia 1558). Mattiolijev napadaj je uslijedio zbog njegove povrijeđene taštine, jer je Amatus u svojem komentaru Dioskorida korigirao neke Mattiolijeve griješke. U svojem napadaju Mattioli ide čak tako daleko da Amatusa namjerno naziva »Amathus«, a to na grčkom znači »neznalica«!

Amatusova zakletva, koja vremenski koincidira s pojavom Mattiolijeva pamfleta, mogla bi biti obrana od Mattiolijevih napadaja, iako Mattioli ne napada Amatusov liječnički rad. Ali ta zakletva bi mogla biti (a to nam se čini vjerojatnijim) i obrana od izvjesnih optužaba koje su dignute protiv Amatusa u Dubrovniku. Radi nagloga odlaska iz Dubrovnika nije Amatus dospio da se opravda u VI centuriji, nego je to učinio tek na koncu VII centurije, koju je dovršio u Solunu 1559. god. Činjenica da Amatus u svojoj zakletvi ne spominje nikakva imena, govori možda zato da njemu samomu nisu bili poznati inicijatori tih optužaba. No iz sadržaja zakletve saznajemo kakve su to optužbe mogle biti — zaista najteže koje se mogu dignuti protiv jednoga liječnika!

Na svaki način Amatusov boravak u Dubrovniku bio je ispunjen mnogim teškim razočaranjima, i umjesto da u tom gradu nađe mir i mogućnost za nesmetan rad, našao je ondje nove neprijatelje koji u svojoj fanatičnoj borbi protiv njega nisu zastali ni pred jednim sredstvom da ga odande maknu i, ukoliko su to bili liječnici, da se riješe jednoga konkurenta koji bi im, po svojim sposob-

⁶⁸ Upor.: H. Leclerc, *Un naturaliste irascible*, P. A. Mattioli de Sienna, Janus, XXXI (1927) 336—345.

nostima i po glasu što ga je uživao, mogao postati opasan. A to im je konačno i pošlo za rukom.

Ovdje treba da se korigira jedna netočna tvrdnja koja se je posljednjih godina u više navrata pojavila u literaturi o Amatusu. U jednom svom radu Leibowitz donosi fotografski snimak Eskulapova stupa pred Kneževim dvorom u Dubrovniku i tvrdi u tekstu da je na kapitelu toga stupa možda prikazan Amatus Lusitanus, jer po mišljenju nekih učenih Dubrovčana postoji izvjesna sličnost prikazanog lika s poznatim Amatusovim portretom i jer nijedan od dubrovačkih liječnika nije posvetio materiji mediki toliku pažnju kao Amatus, a na stupu je upravo prikazana liječničko-apotekarska scena.⁶⁹ Istu tvrdnju ponovio je u posljednje vrijeme i Lopes Dias, koji takođe donosi fotografiju Eskulapova stupa i dodaje da se ovaj »Amatusov portret može smatrati maksimalno sličnim Amatusu«.⁷⁰

Na neodrživost ove tvrdnje upozorio sam 1953. god.⁷¹ još prije negoli su izašla oba gore spomenuta rada, budući da mi je ovu tvrdnju saopćio u ličnom razgovoru jedan od ova dva autora. U svojem upravo spomenutom radu rekao sam slijedeće: »Lik na Eskulapovu stupu u Dubrovniku prikazuje Eskulapa a ne Amatusa, kao što je to u posljednje vrijeme neispravno tvrđeno. Uzrok ove zabune je fotografija toga stupa koja je reproducirana u mojoj knjizi o Amatusu.⁷² Međutim, ta fotografija nema nikakve druge svrhe nego da prikaže starost medicinske kulture u Dubrovniku.«

Neodrživost ove pogrešne tvrdnje uostalom je lako dokazati. Knežev dvor u Dubrovniku sagrađen je u XV stoljeću prema zamisli Onofrija di Giordano della Cava. Kapitele je po svoj prilici izradio talijanski kipar Pietro di Martino da Milano, koji je boravio u Dubrovniku od 1431. god. Radio je plastičnu dekoraciju male Onofrijeve česme, izveo je kip sv. Vlaha nad ulazom u Knežev dvor, itd.⁷³ Proučavajući sličnost reljefa male Onofrijeve česme s nekim drugim dubrovačkim skulpturama, došao je Fisković do zaključka da je Pietro di Martino vjerojatno autor drugih skulptura, među njima i kapitela Eskulapova stupa pred Kneževim dvorom.⁷⁴ Prema tome, taj kapitel je nastao otprilike sto godina prije Amatusova boravka u Dubrovniku!

Iako nije potreban daljnji dokaz da lik na Eskulapovu stupu ne prikazuje Amatusa, ipak ćemo još navesti da Dubrovčani nisu podizali spomenike slavnim ličnostima svojega grada. Jedini spomenik što ga je Dubrovačka Republika podigla jednom svom zaslužnom građaninu je poprsje Lopudanina Miha Pracata u atriju Kneževa dvora (rad P. P. Jacomettija iz 1637. god.).

⁶⁹ J. O. Leibowitz, *Amatus Lusitanus on Sudden Death due to "Obstruction in the Heart"*.

⁷⁰ J. Lopes Dias, *Iconographic memento on Amatus Lusitanus*, Castelo Branco 1968.

⁷¹ L. Glesinger, *Amatus Lusitanus à Raguse*, str. 203, bilj. 20.

⁷² L. Glesinger, *Amatus Lusitanus i njegov liječnički rad u Dubrovniku*, Ispred str. 81.

⁷³ K. Prijatelj, *Pietro Martino da Milano*, Enciklopedija likovnih umjetnosti, III, Zagreb 1964, str. 575.

⁷⁴ C. Fisković, *Naši graditelji i kipari XV i XVI stoljeća u Dubrovniku*, Zagreb 1947.

SESTA CENTURIJA

U VI centuriji svojega djela *Curatationum medicinalium centuriae septem* Amatus nam daje iscrpiv izvještaj o svojemu liječničkom radu u Dubrovniku. Tu nalazimo 100 historija bolesti, uzorno napisanih, s točnim anamnestičkim podacima, opisom simptoma i liječenja, a uz mnoge historije bolesti dodana su još i tumačenja, popraćena citatima iz djela starih medicinskih autora. Šesta centurija je neiscrpiv izvor za poznavanje dubrovačke medicine XVI stoljeća, ali u njoj možemo naći i mnogo kulturno-historijskih podataka koji do danas još nisu u cijelosti iskorišćeni.⁷⁵

Amatus započinje VI centuriju predgovorom koji je napisan u formi razgovora, a nosi naslov: »Amati Introitus ad Curationes Ragusinas«. Dubrovački patriciji Ivan Gradić, Šimun Benešić i Paskal Crijević susreću negdje na ulici Amatusa, pozdravljaju se s njime i kažu da idu Medi Gunduliću, koji je bolestan a liječnik mu ne može pomoći. Oni ulaze u bolesnikovu kuću, Amatus pregleda bolesnika i stavlja dijagnozu: febris continua maximo cum delirio. Amatus savjetuje da se bolesniku pusti krv, i naskoro Crijević javlja Amatusu da je bolesniku već bolje.

Iza toga predgovora slijedi kratak opis Dubrovnika, koji glasi: »Dubrovnik, malen ali starodrevan grad, koji oponaša Veneciju (=simla Venetiarum), leži na Ilirskom moru između grebena prema jugu. Uslijed toga je izvrnut južnim vjetrovima, od kojih mnogi stanovnici zimi teško obole. Ondje uspijevaju jaka vina koja su štetna za zdravlje, no malo ima poljskih plodova, a nikakvoga žita, jer nema polja. Vlada je republikanska, no u nju se pripuštaju samo plemići (vlastela), koji su vješti političari, prilično bogati i razboriti muževi. Uz vlastelu ima mnoštvo građana od kojih se jedan dio bavi trgovinom. Ti su dosta obrazovani i bave se, isto kao i vlastela, trgovačkim poslovima, koje obavljaju svojim velikim i krasnim lađama. Drugi dio građanstva živi u bijedi i siromaštvu.«

Nakon ovoga opisa Dubrovnika, u kojemu Amatus uglavnom govori o zdravstvenim i socijalnim prilikama, slijede pojedini slučajevi (kuracije).

Analiza pojedinih povijesti bolesti nalazi se u mojoj monografiji o Amatusu;⁷⁶ ovdje ćemo se ograničiti na to da iznesemo samo najkarakterističnije pojedinosti iz tih opisa dubrovačkih pacijenata i njihovih bolesti.

Prije svega nekoliko riječi o samim pacijentima. Čitajući VI centuriju dobivamo dojam da je najveći dio Amatusovih dubrovačkih pacijenata pripadao patricijskim obiteljima, mada je liječio i mnoge građane. Sigurno je da Amatus nije zabilježio sve slučajeve iz svoje dubrovačke prakse, nego je vjerojatno izabrao samo one slučajeve koji su s medicinskoga gledišta najzanimljiviji. Među Amatusovim bolesnicima nalazimo članove ovih patricijskih obitelji: Basiljević, Benešić, Bobaljević, Bučinčić, Bučić, Bunić, Crijević, Držić, Gjorgjić, Getaldić, Gradić, Gučetić, Gundulić, Lučić, Lukarević, Menčetić, Palmotić, Prokulić, Ranjina i Sorkočević. Iz ovoga popisa vidimo da je Amatus liječio članove gotovo svih

⁷⁵ VI centurija štampana je prvi put zajedno s V centurijom god. 1560. u Veneciji, a kasnije još 12 puta u sklopu kompletnog djela.

⁷⁶ L. Glesinger, *Amatus Lusitanus i njegov liječnički rad u Dubrovniku*, str. 40—76.

dubrovačkih obitelji,⁷⁷ a iz opisa njihovih bolesti razabiremo da su oni bili isto tako izvrgnuti epidemijskim i drugim bolestima kao i ostali građani.

Osim spomenute vlastele, liječio je Amatus i mnoge druge Dubrovčane: trgovce, obrtnike, mornare itd. Bio je nadalje liječnik dviju jevrejskih obitelji: liječio je jevrejskog konzula Abnera Alfarina i njegovu ženu, te ženu Salamona Ergasa, koji je takođe neko vrijeme bio jevrejski konzul u Dubrovniku.⁷⁸

Amatusov bolesnik bio je i poznati dubrovački humanist Didak Pir (Didacus Pyrrhus), portugalski Jevrejin i Amatusov zemljak.⁷⁹ Körbler misli da su se Amatus i Didak upoznali već u Salamanki i da su možda zajedno došli u Dubrovnik. Na jednom mjestu⁸⁰ Amatus govori o Didakovoj bolesti. Liječio ga je u lazaretu na Pločama, koji je služio za karantenu, jer se Didak vratio bolestan iz Carigrada, gdje je upravo harala kuga. Na drugom jednom mjestu nalazimo dijalog između Amatusa i Didaka⁸¹ u kojemu Didak izražava svoje sumnje u pogledu opisanoga slučaja. Amatus, koji Didaka naziva »vir doctissimus«, uvažava njegovo mišljenje, i mi se moramo čuditi koliko dokaza svoga medicinskog znanja pruža Didak u tom dijalogu. Iz Didakovih riječi može se zaključiti da je on svakako vrlo dobro poznao djela starih medicinskih pisaca, iako sam nije bio liječnik. Prigodom Amatusove smrti Didak je napisao epigram u latinskim stihovima.⁸²

Didak Pir nije jedini dubrovački književnik što ga je liječio Amatus. Među Amatusovim dubrovačkim bolesnicima nalazimo još tri poznata književnika: Šimuna Benešića,⁸³ Ivana Đunića⁸⁴ i Sabu Bobaljevića.⁸⁵

Za vrijeme svoga boravka u Dubrovniku Amatus nije liječio samo Dubrovčane. Dolazili su k njemu bolesnici i iz obližnjih mjesta (Konavli, Lokrum, Dubrovačka Rijeka, Ston, Hercegovni itd.), pa čak iz Drača i Venecije. Konsultirao ga je čak Selim, sin sultana Sulejmana, koji je od Amatusa zatražio sredstvo pomoću kojega bi se dalo ustanoviti da li je neka žena plodna ili nije. Isto tako su bolesnici pozivali Amatusa ponekad u obližnja mjesta, tako dvaput u Ston, dvaput u Hercegovni i po jedanput u Kotor i Gruž.

Amatusova dubrovačka praksa bila je veoma raznovrsna: liječio je ne samo unutarnje bolesti nego i kožne, kirurške, ženske, dječje, živčane i duševne bolesti, te konačno bolesti oka i nosa, a bavio se i porodištvom.

Za neke bolesti Amatus je tvrdio da im je tok u Dubrovniku naročito karakterističan i da su one u nekoj vezi s tamošnjim prilikama. To vrijedi prije svega u pogledu mokraćnih kamenaca. Spomenuli smo već da je Amatus bio začuđen koliko u Dubrovniku ima bolesnika s mokraćnim kamencom. On veli da ni u kojemu drugom mjestu nije vidio toliko kamenaca, pa misli da je uzrok te bolesti užitak nezdravih vina.⁸⁶

⁷⁷ Upor.: A. Soloviev, *Le patriolat de Raguse au XVe siècle*, Rešetarov zbornik iz dubrovačke prošlosti, Dubrovnik 1931, str. 55—66.

⁷⁸ Na čelu jevrejske općine u Dubrovniku stajao je jedan Jevrejin koga je dubr. vlada nazvala konzulom Jevreja. Bili su to većinom bogati trgovci kao Alfarin i Ergas. (Upor.: J. Tadić, *op. cit.*, str. 76, 87 i 226).

⁷⁹ Vidi o njemu Đ. Körbler, *op. cit.*

⁸⁰ Cent. VI, cur. 30.

⁸¹ Cent. III, cur. 38, scholia.

⁸² Barbosa Machado, *Bibliotheca Lusitana*, Lisabon 1747, I, str. 129.

⁸³ Cent. VI, cur. 46.

⁸⁴ Cent. VI, cur. 23.

⁸⁵ Cent. VI, cur. 25. — Uporedi bilješku 51.

⁸⁶ L. Glesinger, *Podagra i litijaza u starom Dubrovniku*, Liječnički vjesnik, LXXVI (1954), 142.

Zanimljivo je da je Amatus ustanovio povoljan utjecaj dubrovačke klime na tok liječenja rana. Govoreći naime o ozljedama glave i njihovu liječenju,⁸⁷ on primjećuje da takve ozljede u Dubrovniku lako isceljuju, dok su one u Firenzi i Bologni smrtonosne.

Upadljiv je velik broj bolesnika s plućnom tuberkulozom što ih je Amatus vidio u Dubrovniku. Simptomi što ih on navodi (mršavljenje, kašalj, temperature, plućna krvarenja) ne dopuštaju nikakve dijagnostičke sumnje. Amatusova opažanja dakle nikako ne stoje u skladu s mišljenjem da je dubrovačka klima naročito povoljna za plućne bolesnike. Kao i danas, tuberkuloza je i u XVI stoljeću nalazila svoje žrtve u svim slojevima tamošnjega stanovništva. Dobro je to zapazio J. Soranco, mletački poslanik u Carigradu, koji je 1575. god. prošao kroz Dubrovnik i veli da usprkos zdravom zraku mnogi Dubrovčani boluju od sušice i da malo koji od njih preživi 80. godinu.⁸⁸

U VI centuriji Amatus opisuje i nekoliko slučajeva malarije. Kod tri opisana slučaja u pitanju je sigurno bila malarija,⁸⁹ a kod ostalih postoji sumnja na malariju. Sumnjivi su osobito oni slučajevi što ih je Amatus vidio u Stonu, gdje je bio jedan od najjačih centara malarije u čitavoj Dalmaciji. Stoljećima je malarija onde harala i spopadala bezbroj žrtava, a od XV stoljeća pojavila se ona u Stonu u formi epidemije, pa su činovnici koji su ondje služili redovito dobivali dopust da se mogu liječiti u Dubrovniku.⁹⁰ Da je neke od njih liječio Amatus, saznajemo iz pojedinih kuracija njegove VI centurije.

Veoma velik broj Amatusovih dubrovačkih pacijenata bolovao je od sifilisa (10%), bilo od manifestnih, bilo od latentnih forma. On opisuje različite stadije i forme ove bolesti, a kod nekih bolesnika navodi da su ranije bolovali od nje. Iz Amatusovih historija bolesti vidi se da je on poznao posljedice sifilisa i čini se da je polagao veliku važnost na anamnestičke podatke koji su bili sumnjivi za raniju infekciju. Amatus ne opisuje samo sveže infekcije, te sekundarne i terciarne stadije, nego i kasnije stadije (gluhoća, kardio-vaskularna oboljenja itd.). Kod nekih bolesti ne spominje Amatus sifilitičku etiologiju, ali iz opisa bolesti razabiremo da je reč o sifilisu.

Nakon prve pojave sifilisa u Evropi s potkraj XV stoljeća, pojavila se ta bolest ubrzo i u Dubrovniku (1502). Naskoro se sifilis veoma raširio u Dubrovniku i okolici, i to ne samo među prostim narodom nego i među vlastelom. Invazija sifilisa zadavala je dubrovačkom senatu mnogo brige, i prigodom namještanja novih liječnika senat je izričito tražio da oni budu vješti liječenju te bolesti. Iz Amatusovih opisa vidimo da je sifilis katkada unesen u Dubrovnik izvana, tako jedanput iz Memfisa u Egiptu, gdje se zarazio 23-godišnji patricj Marin Gundulić. Tri stranca koje je Amatus liječio u Dubrovniku donijela su bolest sa sobom, jedan iz Venecije, drugi iz Napulja, a treći iz Francuske. Tragičan je slučaj dubrovačkog patricija Ivana Lučića, koji je zarazio i svoju ženu. Osim triju stranaca, svi bolesnici bili su članovi dubrovačkih vlasteoskih obitelji (jedan od njih bio je pjesnik Sabo Bobaljević).⁹¹ Iz Amatusovih Centurija razabiremo da

⁸⁷ Cent. VI, cur. 100.

⁸⁸ Jeremić — Tadić, *op. cit.*, I, str. 2.

⁸⁹ Cent. VI, cur. 8, 39 i 66.

⁹⁰ Jeremić — Tadić, *op. cit.*, I, str. 119.

je on znao uspješno liječiti i sifilis. Primjenjivao je kod svojih bolesnika kure mazanja živom, a upotrebljavao je vrlo mnogo radix chinae i lignum guajaci, te radix sarsaparillae. Osobito je cijenio radix chinae, u ono vrijeme nov lijek u terapiji sifilisa, pa nije propustio ni u jednom slučaju da prepíše ovaj lijek. Uz to je primjenjivao i lokalnu terapiju sifilitičkih ulceracija i guma, a imao je čak i neke slutnje o djelovanju arsena kod sifilisa.⁹²

Kao što smo spomenuli, Amatus je bio uvjeren da klimatske i geološke prilike u Dubrovniku imaju utjecaj na postanak i tok nekih bolesti. Mnoge je bolesti doveo u vezu s južnim vjetrovima kojima je Dubrovnik izvrnut i koji, po njegovu mišljenju, »napunjuju glavu«. Smatrao je takođe da osobenosti dubrovačkoga tla pridonose bržem isceljenju rana.

Terapijske mjere što ih je Amatus primjenjivao kod svojih dubrovačkih bolesnika odgovaraju stanju terapije u ono vrijeme. I on je bio velik pristaša venesekcije, kojom se služio i u dječjoj praksi. Izdašno se služio purgancijama i emenagogima, stojeći na stanovištu humoralne patologije da su opstipacija i suppressio menstruationis najčešći uzroci svih mogućih bolesti. Njegovi recepti su veoma opsežni i obuhvataju obično velik broj najraznovrsnijih ingredijencija, među njima i životinjske dijelove, pa i kuriozna sredstva, kao npr. lastavičje gnijezdo, pepeo spaljenoga zeca itd.⁹³ Takvi su lijekovi u XVI stoljeću bili veoma popularni, i bolesnici su imali puno povjerenje u njih. Uza sve to opaža se u Amatusovim preskripcijama neki sistem i neka terapijska logika koja nije svojstvena svim njegovim suvremenicima i koja je temelj njegovih terapijskih uspjeha.

Za vrijeme svoga boravka u Dubrovniku Amatus je stekao tri značajna prioriteta u medicinskoj nauci: prvi je ustao protiv progona »vještica«, prvi je objavio ispravan opis funkcije sluha i prvi je dao klasičan opis srčanog infarkta.

Amatus je često ustajao protiv praznovjerja u medicini koje je u ono vrijeme često poprimalo groteskne forme. I u Dubrovniku je imao prilike da uspješno suzbije jednu od najstrašnijih forma praznovjerja, i to vjerovanje u tzv. »vještice«. ⁹⁴ Neka dubrovačka djevojka bila je optužena da je svojim čarolijama oglušila nekoga mladića. Pozvan na sud kao vještak, Amatus je dokazao da je mladićeva gluhoća posljedica nepotpuno izliječenoga sifilisa a ne čarolija, i na osnovu toga bila je djevojka oslobođena od optužbe. U svojem izvještaju pozvao se Amatus među ostalim na Mojsiju i na sv. Tomu, dokazujući da riječi ne mogu naškoditi zdravlju.

Općenito se smatra da je prvi ustao protiv progona vještica njemački liječnik Johannes Weyer (Wierus), koji je 1563. god. izdao svoje klasično djelo *De praestigijs daemonum et incantationibus ac veneficis*. Kao što vidmo, Amatus je ustao u odbranu takve »vještice« nekoliko godina prije Weyera, i prema tome njemu pripada prioritet u ovom naprednom shvaćanju. Naročito je zanimljivo da je parnica održana pred dubrovačkim sudom i da je Amatus naišao na puno ra-

⁹¹ L. Glesinger, *Prva pojava sifilisa u Hrvatskoj*, u knjizi *Liječnici i čudotvorci*, Zagreb 1955, str. 40—56.

⁹² L. Glesinger, *Uvođenje ljekovitog bilja američkoga podrijetla u starom Dubrovniku*, *Farmaceutski glasnik*, XVI (1960), 171—176.

⁹³ Niz takvih recepata što ih je Amatus prepisivao u Dubrovniku objavili su Jeremić i Tadić (*op. cit.*, II, str. 107—116).

⁹⁴ Cent. VI, cur. 87.

zumijevanje tamošnjih sudaca, što je još jedan dokaz da je u starom Dubrovniku vladala široka sloboda duha.⁹⁵

U vezi s ovim slučajem vrijedno je upozoriti na još jednu činjenicu. U svojoj obrani nedužno optužene djevojke nastoji Amatus protumačiti na koji način je onaj mladić doista oglušio, pa veli: »Slušni organ je tako osjetljiv da ga već najneznačajniji uzroci mogu oštetiti i izazvati bolest, jer stapes, kao što sam već rekao na drugom mjestu, i incus, koji dodiruje malleolus, spojeni su ligamentom. Ako zvukovi udare o malleolus, njegovi se titraji prenose na nakovanj, i tada se animalni spiritus, koji se nalaze u živcima, podražuju od tih titraja i tako nastaje sluh.« Eto, to je točan opis funkcije slušnih košćica, kao što je to opisao 1561. god. Gabriele Falloppio.⁹⁶ Iako je Amatus taj opis objavio prije Falloppija, ipak do danas nitko nije dirao u Falloppijev prioritet.⁹⁷

I prvi opis srčanog infarkta povezan je s Amatusovim boravkom u Dubrovniku. Bio je pozvan nekom opatu na Lokrum koji se tužio na bolove u srcu i iznad srca i naglo je umro, tako da je Anatus mogao samo ustanoviti smrt. Amatus dokazuje da je bolesnik umro od bolesti srca a ne od apopleksije, i njegov opis bolesti doista odgovara koronarnoj trombozi.⁹⁸ Već sam prije kojih 30 godina upozorio na to da je kod ovoga bolesnika najvjerojatnije bio u pitanju srčani infarkt,⁹⁹ no u jednom novijem radu pokazao je Leibowitz¹⁰⁰ da je svaka dijagnostička sumnja isključena i da je to svakako jedan od najstarijih (ako ne najstariji) opis ove bolesti koju su liječnici upoznali tek mnogo kasnije.

U ovom kratkom vremenu što ga je Amatus proveo u Dubrovniku nije dakle samo Dubrovnik imao velike koristi od njegova liječničkog rada, nego je i njemu boravak u tom gradu dao prilike da pridonese važna nova saznanja medicinskoj nauci. Nikada ranije, a i nikada kasnije, nisu Dubrovčani imali liječnika koji je po svojem znanju i po svojoj liječničkoj vještini bio ravan Amatusu. Od svih nekadašnjih dubrovačkih liječnika Amatus Lusitanus je jedini čije je ime ušlo u Panteon medicinskih velikana, kao jedan od najslavnijih liječnika svojega vremena i kao svijetao primjer svim kasnijim liječnicima.

⁹⁵ Upor. L. Glesinger, *Dubrovački liječnik — prvi borac protiv progona vještice*, Zaštita zdravlja, III (1948), 106—107.

⁹⁶ G. Falloppio, *Observationes anatomicae*, Venetis 1561.

⁹⁷ Na Amatusov opis prvi i jedini je upozorio H. Friedenwald (u svojoj radnji *Amatus — Historical Note on the Physiology of Hearing*, *Archive of Otolaryngology*, XXIX (March 1939); također u knjizi *The Jews and Medicine*, str. 414—417). Friedenwald ne isključuje mogućnost da je Amatus saznao za ovo Falloppijevo otkriće u Italiji još prije nego li ga je Falloppio objavio.

⁹⁸ *Cent. VI*, cur. 62.

⁹⁹ L. Glesinger, *Amatus Lusitanus i njegov liječnički rad u Dubrovniku*, str. 61.

¹⁰⁰ J. O. Leibowitz, *Amatus Lusitanus on Sudden Death due to "Obstruction in the Heart"*.

Summary

Lavoslav GLESINGER

AMATUS LUSITANUS, A PHYSICIAN OF DUBROVNIK

Amatus Lusitanus, born in 1511, in the Portuguese town of Castelo Branco, one of the greatest physicians in the 16th century, physician of the pope Julius III, professor of medicine at Ferrara, suffered very much on account of his Jewish nationality after the death of Julius III and was obliged to change constantly his abode. From 1556 to 1558 he stayed at Dubrovnik where he acquired a large practice and an excellent renown, but in this place, too, he met with difficulties, so that after 3 years he left the town and moved to Saloniki, where he died of the plague in 1568.

His principal work "Curationum medicinalium centuriae septem" consists of 7 volumes (Centuriae) each of them containing the descriptions of 100 cases from his practice. In the 16th century Amatus described 100 cases from his practice in Dubrovnik and this century is an inexhaustible source of knowledge about the medicine of Dubrovnik at that time.

Basing himself on the data obtained from this century and the abundant materials from archives the author gives an account of Amatus's sojourn and activity at Dubrovnik. Like anywhere else, he distinguished himself at Dubrovnik, too, by his successful treatments, his vast knowledge, his progressive conceptions and his profound humanity which is particularly reflected in the physician's oath composed by Amatus. Many important medical discoveries, made by Amatus, fall precisely at the time of his stay in Dubrovnik, to which Amatus raised a lasting monument in his 16th century.

In the present study the author publishes a series of new and so far unknown details concerning the Dubrovnik period of Amatus and gives an expert analysis of his medical activity in this town.